

Тарас МАРШАЛОК,
канд. екон. наук, доцент,
докторант кафедри податків та фіскальної політики,
Тернопільський національний економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ – ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

Вступ. Економічні цикли, періодичне виникнення економічних дисбалансів, глибоких економічних криз, потреба налагодження ефективного управління економічними флуктуаціями породили необхідність вироблення дієвого механізму антициклічного регулювання економіки. В результаті глибокого дослідження зазначених проблем, встановлено, що найефективнішими інструментами антициклічного регулювання економіки є фінансові інструменти, що належать державі та які фахівці поділяють на монетарні та фіскальні. Вони, своєю чергою, поділяються на дискреційні та не дискреційні, і регламентовані законодавчими актами і нормативними документами відповідно до яких їх використовують.

У результаті ретроспективного аналізу управління економічними циклами за допомогою використання фінансових засобів держави доведено, що монетарна політика є менш стійкою до економічних трансформацій, аніж фіскальна політика. Навпаки, за останнє століття саме неякісна монетарна політика стала причиною багатьох фінансово-економічних потрясінь, світ побачив як мінімум три грошово-валютних системи, які щоразу зазнавали занепаду. Тому вважати монетарну політику достатньо ефективною при здійсненні антициклічного регулювання не варто.

У той час як фіскальна політика щоразу, в умовах усіх економічних криз відіграла роль “рятівного круга” для країн, які здійснювали заходи антициклічного економічного регулювання.

Саме тому дослідження проблеми ефективного державного управління соціально-економічними флуктуаціями є одним із найактуальніших питань економічної науки.

Мета роботи. Дослідити сутність монетарних та фіскальних інструментів антициклічного регулювання економіки, виокремити їх сильні та слабкі сторони, запропонувати дієві механізми антициклічного регулювання економіки, які б забезпечили економічний розвиток у країні.

Методи. У процесі дослідження використані загальнонаукові та емпіричні методи економічної науки ґрунтовані на системному підході, зокрема: методи наукового пізнання: діалектичний і логічний, аналізу та синтезу, узагальнення, графічного, наукового абстрагування – при дослідженні державної фінансової політики у сфері антициклічного регулювання економіки.

Результати. У науковій статті розглянуто сутність грошово-валютних систем, проаналізовано їх слабкі та сильні сторони, виокремлено причини їхнього занепаду. Встановлено, які монетарні чинники впливали на зародження осередків економічних криз.

Розглянуто та глибоко проаналізовано сутність фіскальної політики, її види і моделі, а також виокремлено, яким чином її інструменти впливають на перебіг економічного циклу. Виокремлено механізми фіскальної політики, які державі варто застосовувати на різних стадіях економічного циклу. Доведено, що в економічно розвинутих країнах у період економічної кризи доцільно використовувати соціально орієнтовану модель фіскальної політики ациклічного характеру, яка найефективніше впливає на подолання економічних дисбалансів та здатна найшвидше забезпечити економічну рівновагу в країні. Країни, що ефективно застосовували ліберальну модель фіскальної політики, в умовах економічної кризи були змушені вдаватися до трансформації в напрямку застосування жорсткішого державного фіскального втручання в економічні процеси – були змушені використовувати соціально орієнтовану, ациклічну фіскальну політику. Лише ширша участь держави в регулюванні економічних процесів забезпечувала швидке й

ефективне подолання економічних криз і сприяла досягненню економічного розвитку в більшості країн світу.

Перспективи. Отримані результати наукового дослідження можуть бути корисними для науковців та практиків, які досліджують проблеми антициклічного регулювання економіки, фінансової політики держави та фіскальної політики зокрема.

Introduction. Economic cycles, the periodic emergence of economic imbalances, deep economic crises, the need for effective management of economic fluctuations have created the need to develop an effective mechanism for anti-cyclical economic regulation. As a result of the in-depth study of these problems, it has been established that the most effective instruments of anti-cyclical economic regulation are financial instruments owned by the state and divided into monetary and fiscal ones. They in turn are divided into discretionary and non-discretionary, and regulated by legislative acts and regulatory documents.

As a result of a retrospective analysis of management of economic cycles through the use of financial means of the state, it has been proved that monetary policy is less sustainable than economic fiscal policy. On the contrary, for the last century, precarious monetary policy has caused many financial and economic upheavals; the world has seen at least three monetary and monetary systems that have been subject to a downturn every time. Therefore, it is not worth considering monetary policy sufficiently effective in the implementation of anti-cyclical regulation.

While fiscal policies each time, in all economic crises, have played the role of a "lifeline" for countries that have taken anti-cyclical economic regulation measures.

That is why the study of the problem of effective state management of socio-economic fluctuations is one of the most urgent issues of economic science.

The goal of the work. To investigate the essence of monetary and fiscal instruments of counter-cyclical regulation of the economy, to identify their strengths and weaknesses, to propose effective mechanisms of counter-cyclical regulation of the economy, which would ensure economic development in the country.

Methods. In the course of the research, general scientific and empirical methods of economic science based on a systematic approach are used, in particular: methods of scientific knowledge: dialectical and logical, analysis and synthesis, generalization, graphical, scientific abstraction - in the study of state financial policy in the field of anti-cyclical regulation of the economy.

Results. The article deals with the essence of monetary and monetary systems, analyzes their weak and strong sides, identifies the causes of their decline. It was established that monetary factors influenced the emergence of centers of economic crises.

The essence of fiscal policy, its types and models, and the way in which its instruments influence the course of the economic cycle are considered and deeply analyzed. The mechanisms of fiscal policy, which should be used by the state at different stages of the economic cycle, are singled out. It is proved that in economically developed countries during the economic crisis it is expedient to use a socially-oriented model of fiscal policy of acyclic nature that most effectively influences the overcoming of economic imbalances and is capable of ensuring the economic equilibrium in the country as soon as possible. Countries that effectively applied the liberal model of fiscal policy, in the conditions of the economic crisis, were forced to resort to transformation towards a more rigid fiscal intervention by the state in economic processes-they were forced to use socially-oriented, acyclic fiscal policies. Only the wider participation of the state in the regulation of economic processes have ensured the rapid and effective overcoming of economic crises, and contributed to the achievement of economic development in most countries of the world.

Perspectives. The results of scientific research can be useful for scientists and practitioners who are engaged in research on problems of anti-cyclical regulation of the economy, state financial policy and, in particular, fiscal policy.

Ключові слова: фіскальна політика, дискреційна/недискреційна фіскальна політика, антициклічна/проциклічна фіскальна політика, антициклічне регулювання економіки, ВВП,

державний борг, доходи уряду, видатки уряду, соціально-орієнтована (патерналістська) фіскальна політика, ліберальна фіскальна політика.

Key words: fiscal policy, discretionary / non-discretionary fiscal policy, anti-cyclical / procyclic fiscal policy, anti-cyclical regulation of the economy, GDP, public debt, government revenues, government expenditures, social-oriented (paternalistic) fiscal policy, and liberal fiscal policy.

Формули: 0, рис.: 1, табл.: 0, бібл.: 12.

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У зв'язку з необхідністю управління економічними циклами, які виникають під впливом різних соціальних, економічних, політичних чинників, варто виділити найбільш дієві та ефективні інструменти антициклічного регулювання економіки. Було зазначено, що такі цикли здатні до саморегулювання, проте найдієвішими заходами такого регулювання є ті, що здійснює держава. Державними інструментами управління економічними флуктуаціями є фінансові інструменти, які поділяють на монетарні та фіскальні. Вони, своєю чергою, поділяються на дискреційні та недискреційні й регламентовані законодавчими актами та нормативними документами, відповідно до яких їх використовують.

Варто зазначити, що монетарна політика є менш стійкою до економічних трансформацій, аніж фіскальна. За останнє століття під впливом монетарної політики відбулося багато фінансово-економічних потрясінь, світ побачив як мінімум три грошово-валютних системи, які щоразу зазнавали занепаду. Тому, вважати монетарну політику достатньо ефективною при здійсненні антициклічного регулювання не варто, адже сама грошова сфера неодноразово була причиною потрясінь світового характеру.

У той час як фіскальна політика щоразу, в умовах усіх економічних криз відіграла роль "рятувального круга" для країн, які здійснювали заходи антициклічного економічного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблемі державного управління у сфері антициклічного регулювання економіки за допомогою фінансових інструментів присвячено велику кількість наукових праць провідних зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких варто виділити таких науковців, як: А. Гальчинський, Х. Мінські, Дж. Бренан, Дж. Товардс, Ф. Блок, В. Зимовець, Д. Рікардо, В. Суторміна, В. Федосов, В. Андрущенко, Е. Жамс, Дж. Кейнс, А. Пігу, Т. Богдан, І. Богдан, А. Крисоватий, С. Юрій, О. Десятнюк, Ю. Іванов та інші. Проте досі залишається відкритим питання щодо найоптимальнішої моделі фінансової політики держави у сфері управління економічними циклами, досягнення економічної рівноваги та подолання соціально-економічних дисбалансів в країнах світу загалом і Україні зокрема.

Мета роботи: дослідити сутність монетарних і фіскальних інструментів антициклічного регулювання економіки, виокремити їх сильні та слабкі сторони, запропонувати дієві механізми антициклічного регулювання економіки, які б забезпечили економічний розвиток у країні.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використані загальнонаукові та емпіричні методи економічної науки, ґрунтовані на системному підході, зокрема: методи наукового пізнання: діалектичний і логічний, аналізу та синтезу, узагальнення, графічного, наукового абстрагування – при дослідженні державної фінансової політики у сфері антициклічного регулювання економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи середовище антициклічного регулювання економіки, виділено монетарні та фіскальні інструменти такого регулювання. Хронологія формування і функціонування фінансових систем у країнах світу дає змогу поділити їх на кілька етапів, пов'язаних із змінами параметрів грошово-валютних відносин. Саме слабкість і неспроможність попередньої грошово-валютної системи призводили до потреби пошуку іншої, стійкішої до кризи. Проте, як уже було зазначено, фіскальні інструменти антициклічного регулювання виявилися стійкішими та ефективнішими у процесі подолання економічних флуктуацій, аніж грошово-кредитні (монетарні).

Перша грошово-валютна система “Золотого стандарту”, яку можна назвати найбільш тривалою та стійкою, все ж зазнала краху через економічні трансформації у світовій економіці. Грошово-валютна система “Золотого стандарту” базувалася на функціонуванні золота як світової валюти, національні валюти мали закріпленій зафіксований вміст золота, будь-яку офіційну національну валюту можна було обміняти на золото за певним чітко визначеним еквівалентом, тому курс валюти був фіксованим. У той час фактично не було різниці між національними грошовими знаками і валютою, це було одне й те ж саме. Система передбачала вільну міграцію золота, що забезпечило процес збалансування торговельних балансів країн, в яких діяв “Золотий стандарт”. Як зазначив А. Гальчинський: “Система золотого стандарту – це система ринкового (автоматичного) збалансування платіжних балансів окремих країн учасниць світового ринку” [5, с. 127].

Перевагою “Золотого стандарту” була забезпеченість повної конвертації валют країн учасників цієї системи, врівноваження платіжних балансів, стійкість купівельної спроможності. Проте поряд зі всіма позитивними аспектами ця система мала ряд недоліків, які й призвели до необхідності її зміни. Зокрема, вона була надто жорсткою, залежала від видобутку монетарного еквівалента – золота, додаткова емісія паперових грошей спричиняла їх неодмінну девальвацію та відтік золота з країни. Остаточного краху система зазнала в період великої депресії 1933 року: саме основні засади «Золотого стандарту» спричинили виникнення цієї кризи, поряд із структурними змінами економіки, які найбільше вплинули на економіки розвинутих країн і насамперед США.

Проте велика депресія 1928–1933 рр. лише підігріла необхідність зміни грошово-валютних відносин, які себе вичерпали та довели неспроможність саморегуляторів; на перше місце економічного регулювання, регулювання торгівлі, промислового виробництва та в умовах монополізації економік світу, виходить так званий новий економічний курс: його розроблив Дж. Кейнс, як програму, що передбачала активне втручання держави в економічні процеси за допомогою монетарних та фіскальних інструментів. Однак, крах світової економіки та економік країн світу в післявоєнний період призвів до необхідності вироблення дієвої грошово-кредитної системи, яка б забезпечила високоякісні торгові відносини, спроможність до ефективної міграції капіталу, промислового розвитку та підвищення добробуту громадян.

У 1944 році в м. Бреттон-Вудс (США) зібралася міжнародна валютно-фінансова конференція, метою якої було створення нової грошово-валютної системи, методологічної бази, що мала б забезпечити подолання валютної та грошової кризи і розвиток економік світу [4].

Основною особливістю цієї валютної системи було збереження за золотом загального еквівалента, платіжного засобу та розрахункової одиниці в міжнародному обігу. Проте після занепаду “Золотого стандарту” золотий еквівалент для валют фактично ігнорували, тільки долар США мав золотий еквівалент, який брали банки країн для обміну, конвертації. Наступною особливістю Бреттон-Вуду було дотримання принципу фіксованого курсу. Такий фіксований курс виражався через чітку фіксацію курсу залежно від вмісту золота, що фактично означало прив’язку до долара. Зміна курсу національної валюти не могла відхилитися в обидві сторони більше ніж на 1%. В іншому випадку таке відхилення мало б відбуватися лише за погодження з МВФ (Міжнародним валютним фондом – своєрідним клубом країн-лідерів, які й створили основні засади нової системи).

Проте були параметри системи, які згодом і згубили її, привели її до краху, зокрема заборона вільної купівлі-продажу золота як простого товару, базування за схемою: золото – долар – національна валюта.

Зокрема, заборони – це завжди додаткові спокуси, що породжують спекулятивний, “чорний ринок”. У період, коли формувалася Бреттон-Вудська система, економіка США була найсильнішою економікою світу з найбільшими запасами золота. Країни Європи і Азії через Другу світову війну втратили більше половини свого економічного потенціалу, тим часом як США за час війни, навпаки, зуміли його наростити. У перші повоєнні часи запаси золота в США становили 70% усіх світових запасів, а вартість золота у резервній системі США оцінювали еквівалентом у 24,6 млрд дол., що було в 3,15 разів більше ніж всіх доларів на світовому ринку [5, с. 131].

У світовій торгівлі США залишалися також лідерами, зокрема ВВП цієї країни було в 2 рази більше, ніж ВВП країн Західної Європи, і в 5 разів більшим ніж ВВП Японії [10]. Це надавало ще

значнішої переваги долару. Проте, оскільки економічне середовище є надзвичайно мінливим, воно часто змінюється не відповідно до заданої траєкторії, а спонтанно і незалежно. Зокрема до 1970-их років світова економіка зазнала значних змін, США перестало бути беззаперечним світовим лідером, на ринок потужно вийшли економіки Японії та об'єднаної Європи, які у післявоєнні роки зазнали величезних змін, відновили промисловий потенціал. Зокрема, у країнах Західної Європи з великою потужністю розвивалися високотехнологічні галузі: машинобудування, металургійна галузь, автомобілебудування, тим часом як економіка Японії найшвидше стала на шлях інноваційного розвитку. В Японії найбільшими у світі темпами розвивалися технології у сфері електроніки, кораблебудування, ядерної енергетики. Саме через потужний розвиток цих країн США потроху втратили лідерство на світовому ринку, перманентно виникали бюджетні дефіцити, зростав зовнішній борг, спостерігався негативний платіжний баланс; ці фактори і порушили лідерство США, поставивши їх в один ряд із країнами-лідерами Європи та Азії. Золоті резерви потроху виснажувалися, долар втрачав ціну, розпочалася спекулятивна хвиля торгівлі дорогоцінним металом і, як наслідок, виникла потреба відмовитися від Бреттон-Вудської валютно-грошової системи.

Криза цієї системи, призвела до необхідності пошуку нової, дієвішої та ефективнішої грошово-валютної системи. У 1976 році в м. Кінгстон (Ямайка) відбулася нарада представників країн-членів МВФ, за результатами якої було підписано так звану Кінгстонську угоду, яка і стала основою для створення Ямайської грошово-валютної системи [12].

Основними засадами, на яких базувалася нова грошово-валютна система, були повна демонетизація золота, відмова від нього як грошової одиниці, відміна фіксованих цін на золото та відкриття ринку цього дорогоцінного металу. Представники МВФ намітили собі за мету створити світову резервну валюту (Special Drawing Rights – СДР), тобто таким кроком було відмінено модель золото – долар – національна валюта, яка функціонувала при Бреттон-Вудській грошовій системі, і мав відбутися перехід до моделі СДР – національна валюта. Величину СДР сьогодні розраховують відповідно до “кошика валют” тих країн, де вони мають найбільшу цінність; серед них – США (долар), Європейський союз (євро), Японія (єна), Велика Британія (фунт стерлінгів). Відповідно до Ямайської системи запроваджено плаваючий курс валют, тобто національні банки країн відпускали національні валюти у “вільне плавання”, що означало формування їх ціни на засадах попиту і пропозиції.

Лібералізація валютного ринку зіграла позитивну роль у економічних процесах на світовому ринку. Зокрема, зросли експортні квоти, відносини між країнами стали набагато простішими, валютні перепони майже стерлися. Ямайська система призвела до лібералізації та відкритості світової торгівлі, до зростання мобільності капіталу. Відбувається інтернаціоналізація бізнесу – національні корпорації стрімко перетворюються на інтернаціональні (світові). Проте лібералізація валютного ринку з дотриманням принципів класичної економічної теорії не стала ефективним бар'єром для наступних потрясінь 2008–2009 року – найбільшої за 80 років кризи, яку і багато вчених аналітиків прирівнюють до великої депресії 1928–1933 років.

Проблеми в монетарній сфері, значна лібералізація кредитного ринку, надування “фінансових бульбашок”, відсутність дієвої системи моніторингу зі сторони держави і призвели до нового витка потрясінь в економіках країн світу, що і стало базовою причиною фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, наслідками якої були банкрутства банківських установ, занепад підприємств, зростання безробіття, девальвація валют світу, значного економічного занепаду. Ця криза не оминула економіку та соціальну сфери України.

У зв'язку з тим, що причинами останніх економічних криз були саме структурні проблеми в монетарній сфері, єдиним дієвим механізмом, спроможним забезпечити процес подолання економічних криз, економічний розвиток та зростання добробуту громадян, залишається фіскальна політика.

Через неможливість повноцінного виконання доручених Ямайській грошовій системі функцій, усе частіше виникає думка щодо повернення до системи “Золотого стандарту”, або хоча б до Бреттон-Вудської системи, основними методологічними параметрами яких був фіксований курс валют. Це ще раз підтвердило недієвість класичних засад антициклічного регулювання економіки і

перевагу політики державного регулювання над процесами саморегулювання. А з огляду на необхідність регулювання самої грошово-валютної системи вважаємо, що методологія фіскального регулювання економічних циклів має перевагу над монетарною. Фіскальна політика в періоди економічних криз загалом і останньої фінансово-економічної кризи 2008–2009 років зокрема відіграла важливу роль у подоланні негативних економічних наслідків, стабілізації економічної кон'юнктури у більшості розвинутих країн світу. Зокрема, США витратили величезні кошти на підтримку та недопущення банкрутств великих банків, фондів і страхових компаній. Банкрутства цих фінансових компаній призвели б до краху фінансової системи світу загалом. У період фінансово-економічної кризи діяльність урядів країн світу саме в сфері фіскальної політики забезпечила стабілізацію соціально-економічного середовища країн: зростання добробуту громадян, розвитку соціальної сфери, захисту прав і свобод громадян.

Виважена фіскальна політика спроможна, за твердженням Х. Мінскі, найшвидше забезпечити припинення економічного спаду, подолання безробіття, впливати на інфляцію і, як результат, пришвидшити зростання валового національного продукту (ВНП) [8, с. 24].

Інструменти фіскальної політики стали рятівними під час економічних криз 1928–1933 рр., 1975 р. та 2008–2009 років. Проте вони неоднаково діють у економіках різних ступенем розвитку, і за різних соціально-економічних державних устроїв. Фіскальна політика є різною у країнах розвинутої демократії і тоталітарних (диктатичних) країнах, ліберальних та консервативних економіках, державах правого, центристського та лівого вектора політичного розвитку, економіках відкритого й закритого типу, унітарних та федеративних державних устроях. Для застосування тих чи інших інструментів фіскальної політики варто зважати на рівень соціально-економічного розвитку країни – розвинута економіка, економіка, що розвивається (транзитивна), чи економіка з низьким рівнем розвитку.

Це впливає на різні методологічні конструкції у процесі застосування інструментів фіскальної політики. Зокрема, вони не є однаковими в таких країнах, як США, Швеція, Франція, Японія, а також Польща й Україна, які унікальні, з різними соціальними, ментальними, культурними особливостями.

Проте дія та вплив фіскальних інструментів на соціально-економічні процеси завжди є однаковими, догматичними і не можуть по-різному впливати на соціально-економічні процеси. Різними є лише можливості щодо їх використання, механізми реалізації і масштаби дії. Наприклад, податком на доходи фізичних осіб завжди оподатковуються доходи громадян, корпоративним податком – прибуток підприємств, тоді як видатки на освіту та медицину завжди спрямовують на освітні та медичні потреби в будь-якій країні. Незалежно від того, в якій країні уряд залучає кредити, вони завжди походять із двох джерел – зовнішніх та внутрішніх кредиторів; дефіцит бюджету – це завжди перевищення видатків над його доходами. Проте масштаби, рівень та механізми використання фіскальних інструментів є різними і різняться саме залежно від унікальних особливостей країни.

В економічній науці вирізняють моделі фіскальної політики, які залежать від політичного, економічного та соціального устрою країни. Зокрема, світова наука розрізняє дві моделі фіскальної політики: ліберальну і соціально-спрямовану (патерналістську). Різниця полягає у видах та масштабах фінансованих урядом держави видатків. Масштаб та розмір їх, на наше глибоке переконання, залежить від стадії економічного циклу, проте види видатків майже завжди встановлюють відповідно до державної моделі. Але, незалежно від моделі фіскальної політики, держава змушена забезпечити підтримку тих сфер, де приватний капітал не спроможний або не повинен їх підтримати. Відповідно до теорії “публічних благ” частину необхідних для суспільства продуктів і послуг не можуть виробляти у сфері приватної економіки, і тому їх забезпечуює держава [1]. До таких належать оборона країни, підтримка незахищених верств населення, забезпечення верховенства права, свободи слова, незаангажованість публічного управління.

Залежно від моделі фіскальної політики видатки широкого уряду можуть бути різними. До таких відносять змішані суспільні блага (освіта, охорона здоров'я, житло), які можуть фінансувати держава або ж приватний капітал. Необхідність фінансування державою певних видів видатків обґрунтовується нерівномірністю розподілу доходу, через що такі блага є недоступними для

значної частини населення, а приватне споживання цих благ утримується на рівні, нижчому за оптимальний [2, с. 39]. Неможливість приватно забезпечити певні суспільні блага і є основною причиною їх фінансування державою.

Фіскальна політика зводиться не лише до фінансування соціальних видатків чи трансфертів на підтримання муніципальних або місцевих органів влади, її важлива складова – фінансування економічних видатків. Варто зауважити, що соціальні видатки є постійними, тоді як капітальні видатки (видатки на розвиток економіки) залежать від економічної ситуації та від стадії економічного циклу. За потреби підтримки галузей економіки, необхідності забезпечення економічного зростання держава може вдаватися до такого фінансування частіше і в більших масштабах, ніж у період стагнації, рецесії та економічної кризи.

Незважаючи на спільні методологічні ознаки фіскальної політики, все ж є певні особливості, які дають змогу розрізнити ліберальну та соціально-орієнтовану фіскальні політики. Як ми вже зазначили, модель фіскальної політики залежить від загальної економічної стратегії і від того, в яких політичних умовах її застосовують [7]. До того ж вважаємо, що модель фіскальної політики залежить від стадії економічного циклу, а найкращим результатом фіскальної політики є високоякісне виконання державою своїх функцій. Відповідно до ліберальної моделі фіскальної політики державі делегують набагато менше функцій, аніж в соціально орієнтованій (патерналістській) моделі. В умовах економічної депресії держава може різко змінити основні параметри фіскальної політики. Для економічної стабілізації може виникати необхідність додаткового фінансування більшої кількості видатків. За умов економічної кризи зростає рівень безробіття, знижуються добробут та купівельна спроможність громадян, що також впливає на рівень попиту. За таких умов уряд країни може прийняти рішення про розширення видів видатків з державного бюджету.

Додаткові видатки не завжди впливають на зміну податкового навантаження, додатковий дефіцит бюджету можна покривати за рахунок державних позик. Відповідно до такого сценарію держава в певний момент використовує змішану модель фіскальної політики, яка часто стає загально прийнятою практикою, з високим рівнем державного боргу. За умов використання змішаної ліберально-патерналістської моделі в ній чітко об'єднані принципи класичних та кейнсіанських підходів до економічного розвитку.

Підтвердженням логіки нашого дослідження є висновки українського вченого В. Зимовця, який, зокрема, зазначив: "...за низької ефективності державного управління державні витрати можуть зростати без збільшення кількості функцій, які нею виконуються. Тобто рівень державного перерозподілу ВВП під час проведення ліберальної економічної політики може перевищувати такий рівень у разі проведення соціально орієнтованої економічної політики" [7, с. 166].

Однак, кожна із моделей фіскальної політики відповідає певним умовам, особливостям і набору інструментів, через які її реалізують. На наше глибоке переконання, модель фіскальної політики часто відіграє вирішальну роль у формуванні підґрунтя до ефективного розвитку. Країни з відкритими, менш економічно контрольованими державою «недискреційними» умовами господарювання є піддатливіші до економічних криз, аніж країни з чітко вираженою дискреційною моделлю державного устрою. Доказ цього – кризи останнього століття, зокрема ті, що ми описали у цій статті. Всі економічні кризи, які негативно вплинули на добробут громадян та розвиток бізнесу в багатьох країнах світу, зароджувалися і виникали у США – ліберальній країні, де уряду делеговано покривати лише базові потреби суспільства. Соціально-економічна політика США досі базується на класичних засадах економічних відносин, де стабілізаційними інструментами економічних процесів є так звані вмонтовані стабілізатори, а основний шлях подолання економічних дисбалансів – саморегулювання ринку. Тим часом у консервативніших країнах з чітко вираженими соціалістичними устроями господарювання світові економічні кризи завдавали набагато менше шкоди. Німеччина, Швеція – це країни, які завдяки соціально орієнтованій політиці, за якої державі делеговано більше функцій у сфері державних видатків, фактично не відчули негативного впливу світових фінансово-економічних потрясінь.

Рівень впливу держави на суспільно-економічні процеси є, на наш погляд, основою стійкості країни до потрясінь. В умовах глобального економічного розвитку держава повинна відігравати

роль “головного контролера” економічних процесів. Перерозподіл та фінансування більшої кількості видатків, які мають охоплювати окрім базових, витрати уряду на підтримку бізнесу, фінансування освіти та медицини, дають таким країнам більше шансів для досягнення соціально-економічної рівноваги, ніж країнам, де уряд здатен фінансувати лише базові видатки. Також стверджуємо, що відповідно до видаткової політики формуються основні засади податкової, трансфертної політики та боргової політики країни, які, своєю чергою, визначають основні параметри дефіциту бюджету.

За меншої кількості делегованих уряду функцій щодо фінансування видатків, податкове навантаження є нижчим (ліберальна модель фіскальної політики), ніж у країнах з високим рівнем делегованих функцій (соціально орієнтована фіскальна політика). Тим часом в умовах економічного спаду податкове навантаження може зростати у країнах з обома моделями фіскальної політики. Пошук додаткових джерел фінансування видатків змушує уряд запроваджувати нові податкові інструменти або переорієнтовуватися на боргові інструменти фінансування видатків бюджету. А залучення зовнішніх та внутрішніх запозичень призводить до зменшення розміру дефіциту бюджету, що впродовж короткого періоду сприяє подоланню негативних економічних наслідків, проте в довготерміновій перспективі обслуговування і погашення податкового боргу стає додатковою статтею видатків бюджету, які можна компенсувати за допомогою підвищення податкового навантаження або через нарощування нових боргів країною. У таких умовах ліберальна модель поступово набирає обрисів соціально орієнтованої (патерналістської) моделі фіскальної політики; поєднання інструментів обох моделей фіскальної політики, можна назвати ліберально-патерналістською моделлю фіскальної політики (рис. 1).

Проте для високоякісного трактування і ефективного розпізнавання моделей фіскальної політики, вміння управляти економічними процесами необхідно уміти ідентифікувати такі моделі відповідно до притаманних їм характеристик і методологічної структури.

Особливостями ліберальної моделі фіскальної політики є незначний обсяг видатків, делегованих державі. В умовах ліберальної фіскальної політики держава фінансує лише базові видатки, а роль економічного стабілізатора відіграє монетарна система з уповноваженими державними органами.

Зокрема, ліберальна модель фіскальної політики передбачає незначну участь уряду у фінансуванні видатків бюджету, якому делегується небагато функцій, які він повинен забезпечити. Відповідно до ліберальної концепції держави як виробника публічного продукту (public goods state) вона повинна забезпечувати виробництво лише тих суспільних благ, котрі інші сектори не можуть виробити самостійно. Йдеться про витрати на управління державою і забезпечення її основних функцій.

Основним положенням лібералізму є те, що чим більшу частину ВВП перерозподіляють через бюджет широкого уряду, тим менша його частина залишається як винагорода факторам виробництва – праці й капіталу, найманим працівникам та підприємствам, що зменшує економічні стимули і негативно впливає на економічну активність. Лібералізм базований на принципі пріоритету суспільства над державою, розглядаючи останню як технічний інструмент реалізації інтересів суспільства. Д. Рікардо визначив загальне правило ліберальної державної фінансової політики, яке полягає у тому, “щоб заохочувати прагнення до нагромадження” [9, с. 131].

Це свідчить про те, що в умовах лібералізму держава повинна якомога менше втручатися у діяльність підприємств, що своєю чергою, дасть змогу останнім забезпечити високий рівень зайнятості, зростання добробуту громадян, отримання вищого доходу. І, як результат, дозволить в країні стимулювати попит, зростання споживання і заощадження, що, за словами представників ліберальної течії економіки, приведе до стійкого та тривалого економічного розвитку. А незначне втручання держави є основною умовою економічного розвитку.

Тоді як засади соціально-орієнтованої фіскальної моделі передбачають високий рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджет країни. Відповідно до цієї моделі декларується високий рівень делегованих державі функцій, значні перерозподільчі процеси. За допомогою податкових інструментів, прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб, значна частина валового національного продукту акумулюється і спрямовується до цільових фондів країни

і в основному витрачається на фінансування найважливіших суспільних потреб з домінуванням тих, які мають соціальне спрямування. Відповідно до вчення Дж. Кейнса, який був основоположником концепції “дискреційної фіскальної політики”, яка в результаті і отримала назву соціально-орієнтованої фіскальної моделі, завдання податкової політики полягають у максимізації податкового навантаження з метою вилучення надлишкових заощаджень, які не трансформуються в інвестиції [11, с. 328].

Рис. 1. Особливості й ознаки моделей фіскальної політики та їх дія в умовах економічних циклів

Методологічну основу соціально орієнтованої (патерналістської) фіскальної моделі становлять засади надлишкового вилучення заощаджень із усіх джерел соціально-економічного середовища, які після такого вилучення здатні бути ефективно перерозподілені в ефективне русло. Переважно – на підтримку соціальної сфери країни, для державних закупівель, тобто для створення нових робочих місць. За допомогою державних програм підтримки галузей економіки, фінансування громадських робіт держава в умовах високого рівня перерозподілу національного багатства має змогу фінансувати потреби малозабезпечених верств населення, тим самим підвищуючи споживацький попит, що в кінцевому результаті стимулює економічний розвиток і забезпечує економічне зростання.

Відтак вважаємо, що в умовах економічної нестабільності, невисокого рівня економічного розвитку, низьких показників створення валового національного продукту, високе податкове

навантаження на багатіїв є обґрунтованим кроком на шляху подолання економічних дисбалансів. Адже додаткові грошові вилучення фінансових ресурсів у вигляді податків забезпечують фінансування видатків, необхідних для вирівнювання доходів громадян. На думку українського вченого В. Зимовця, сучасні підходи до визначення ролі держави у перерозподілі ВВП поєднують у собі принципи максимізації доходу Д. Рікардо і принципи максимізації добробуту А. Пігу, які полягають у тому, що добробут є тим більшим, чим вищий національний дохід, і чим рівномірніше його розподіляють [6, с. 133]. Вчений вважає, що така позиція є найвиваженішою, оскільки вона прив'язує роль держави у перерозподілі доходів до обсягів реального ВВП: чим вищими є доходи, тим більшу їхню частину можна перерозподіляти через бюджет для підтримки соціально незахищених верств населення (на відміну від державних інвестицій у Дж. М. Кейнса) [7, с. 168].

Також одним з інструментів фіскальної політики, який ефективно застосовують країни світу, є державний борг, використання якого спроможне впливати на економічний розвиток як позитивно, так і створюючи загрози для такого розвитку. Державний борг – це інструмент, використовуючи який держава здатна забезпечити фінансування додаткових, нагальних видатків державного бюджету, тим самим стабілізуючи економічні коливання і забезпечуючи економічну рівновагу. За допомогою залучення кредитних ресурсів держава покриває дефіцит бюджету.

До позитивних макроекономічних ефектів державного боргу відносять [3, с. 20–21]:

- прискорення темпів зростання національного доходу країни за рахунок додаткових інвестицій, не забезпечених внутрішніми заощадженнями;
- стабілізація рівня споживання у кризовий період унаслідок здійснення більших сукупних витрат, аніж вироблений національний дохід;
- активізація внутрішнього попиту за рахунок державних видатків, фінансованих позиками;
- забезпечення справедливого розподілу ресурсів між поколіннями та фінансових витрат у часі при створенні суспільних благ довготривалого користування.

Проте, попри позитивні ефекти, державний борг – це фінансовий ресурс, який залучає держава на умовах поворотності та платності, що зумовлює додаткові витрати на його обслуговування й потреби погашення в майбутніх періодах. У цьому і полягає відмінність боргу від податкових платежів, які держава отримує на безоплатній та безповоротній основі.

Однак ефективне управління у сфері державних запозичень є запорукою економічного розвитку, подолання економічних криз та переходу країни до економічного зростання.

В умовах різних стадій економічного циклу (стадій піднесення, спаду, депресії) держава застосовує різні боргові стратегії. За умов кризи для ліберальної та соціально орієнтованої фіскальних політик боргова стратегія може бути однаковою і майже завжди є різною в умовах економічної рівноваги. Зокрема країни з ліберальною фіскальною політикою не потребують значних державних запозичень в умовах стабільного розвитку економіки, адже уряди таких країн фінансують переважно базові видатки; проблема такого фінансування виникає лише за умов економічного занепаду, коли податкові надходження різко зменшуються через зниження в країні рівня виробництва та споживання. У країнах соціально орієнтованого спрямування, в умовах кризи відбуваються ефекти, схожі до тих, які характерні для ліберально спрямованих економік. У період економічного занепаду в будь якій країні знижується рівень виробництва продукції, зростає безробіття, що зменшує доходи та купівельну спроможність громадян. За таких умов держава змушена використовувати додаткові ресурси для стабілізації економічної ситуації. В умовах кризи основним інструментом залучення додаткових ресурсів є кредити, залучені державою, за допомогою яких вона спроможна профінансувати додаткові видатки. З іншого боку, в період економічної рівноваги, у соціально-орієнтованих державах залучені боргові інструменти можуть бути спрямовані до стабілізаційних фондів, які в умовах кризи і за додаткової потреби дають змогу фінансувати додаткові непередбачені видатки. Також кошти стабілізаційного фонду можуть бути дієвою альтернативою на протидію залученню платних кредитів у вигляді державних позик. З огляду на це країни, які використовують соціально орієнтовану модель фіскальної політики, є стресостійкішими до економічних коливань, аніж країни з ліберальними моделями господарювання.

Висновки. В результаті дослідження було доведено, що монетарні інструменти антициклічного регулювання економіки виявилися менш ефективними і не були спроможні забезпечити ефективний процес подолання економічних дисбалансів, які виникали у світі. Проте саме інструменти фіскальної політики відіграли роль своєрідних “рятівників”, використання яких, за різних конструкцій, приводило до швидкого подолання економічних криз та переспрямування економічних трендів до висхідних. Також установлено, що дія кожної моделі фіскальної політики різниться залежно від економічного устрою та економічного стану країни. Економічний розвиток та місце країни у глобальному просторі є визначальними ознаками, за якими можна встановити ефективність інструментів фіскальної політики. Відтак, базовим і єдино правильним твердженням є те, що кожна окрема країна – це унікальний, неповторний механізм, який завжди вирізняється національним складом, ментальністю населення, релігійними ознаками, природними, кліматичними, політичними особливостями та економічним потенціалом. Це може свідчити лише про те, що політика держави, зокрема у сфері фіскальних відносин є унікальною для кожної країни. Не можна просто скопіювати кращий досвід інших країн, адже він може не запрацювати в умовах країни, де був використаний. Саме тому кожна країна повинна обрати свою фіскальну парадигму, відповідно до якої повинні бути сформовані свої, унікальні методологічні особливості фіскальної політики, котрі сприятимуть економічному розвитку й не уможливлять глибокі кризи в соціальній та економічній сферах, однак зневажати кращим науковим досвідом і результатами дії фіскальних інструментів у різних країнах не можна.

Отже, в результаті аналізу фіскальних доктрин, моделей фіскальної політики можна констатувати, що фіскальна політика є важливим засобом управління економічними процесами. Вона спроможна в періоди криз стати засобом їх подолання, у період економічного зростання може підсилити якісні економічні процеси, в умовах перегріву – забезпечити стримування таких процесів. Ліберальна фіскальна політика є дієвішою в країнах з високим рівнем економічного розвитку, у високо демократичних країнах, які зуміли вкоренити інклюзивні інститути державного управління. Тим часом як у країнах з низьким рівнем економічного розвитку, але з високими темпами демократизації, побудови ефективних державних інститутів краще використовувати для швидких економічних перетворень засади патерналістської фіскальної політики. Саме держава за таких умов спроможна стати найефективнішим суб’єктом швидких та якісних соціально-економічних перетворень. Ефективність обраної моделі фіскальної політики залежатиме, окрім рівня економічного розвитку, від історичних, ментальних, глобальних особливостей розвитку, рівня професійності та відкритості державних інститутів, якості законодавства, утвердження принципів демократії, місця країни у світовому просторі.

Література

1. Brennan G., Buchanan J. M. Towards a Tax Constitution for Leviathan. *Journal of Public Economics*. 1977. December. № 8. P. 255–273.
2. Блок Ф. Роли государства в хозяйстве. *Экономическая социология*. Т. 5. № 5. 2004. С. 37–49.
3. Богдан Т., Богдан І. Моделювання впливу боргової політики на економічний розвиток України. *Вісник НБУ*, жовтень. 2013. С. 20–27.
4. Бреттон-Вудська фінансова конференція 1944. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бреттон-Вудская_конференция (дата звернення: 15.05. 2019).
5. Гальчинський А. С. Криза і цикли світового розвитку. Київ: “АДЕФ-Україна”. 2009. 392 с.
6. Жамс Э. История экономической мысли XX века. Москва: Изд-во ин. лит-ры, 1959. 572 с.
7. Зимовець В. В. Державна фінансова політика економічного розвитку. *НАН України; Ін-т екон. та прогнозів*. Київ. 2010. 356 с.
8. Мински Х. Стабилизируя нестабильную экономику. / пер. с англ. Ю. Каптуревского; под науч. ред. И. Розмаинского. Москва: СПбГУ. 2017. 624 с.
9. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогообложения. Сочинения. Т. 1. Москва: Госполитиздат. 1955.

10. Сполучені Штати Америки. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сполучені_Штати_Амери́ки (дата звернення: 20.05. 2019).
11. Суторміна В. М., Федосов В. М., Андрущенко В. Л. Держава–податки–бізнес (Із світового досвіду фіскального регулювання економіки). Київ: Либідь. 1992. 328 с.
12. Ямайська валютна система. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ямайская_валютная_система (дата звернення: 21.05. 2019).

References

1. Brennan, G., Buchanan, J. M. (1977) Towards a Tax Constitution for Leviathan. *Journal of Public Economics*, No 8., p. 255–73.
2. Blok, F. (2004) Roli gosudarstva v hozyaystve [The role of the state in the economy]. *Ekonomicheskaya sotsiologiya*, Vol. 5, No 5, p. 37–49. [in Russian]
3. Bogdan, T., Bogdan, I. (2013) Modelyuvannya vplyvu borgovoyi politiki na ekonomichniy rozvitok Ukrayini [Modeling the impact of debt policy on the economic development of Ukraine]. *Visnik NBU, zhovten*, p. 20–27. [in Ukrainian].
4. Bretton-Vudska finansova konferentsiya 1944 [Bretton Woods Financial Conference 1944]. Wikipediya. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Бреттон-Вудская_конференция.
5. Galchinskiy, A. S. (2009) Kriza i tsikli svitovogo rozvitku [Crisis and cycles of world development], Kiyiv: “ADEF-Ukrayina”, p. 392 [in Ukrainian].
6. Zhams, E. (1959) Istoriya ekonomicheskoy myсли XX veka [History of 20th Century Economic Thought]. Moskva: Izd-vo in. lit-ryi, 572 p. [in Russian].
7. Zimovets, V. V. (2010) Derzhavna finansova politika ekonomichnogo rozvitku [State financial policy of economic development]. *NAN Ukrayini; In-t ekon. ta prognozuv*, Kiyiv, 356 p. [in Ukrainian].
8. Minski, H. (2017) Stabiliziruya nestabilnyuyu ekonomiku [Stabilizing an unstable economy]. / per. s angl. Yu. Kapturevskogo; pod nauch. Red. I. Rozmainskogo. Moskva: SPbGU, 624 p. [in Russian].
9. Rikardo, D. (1955) Nachala politicheskoy ekonomii i nalogooblozheniya. Sochineniya [The beginnings of political economy and taxation]. Vol. 1. Moskva: Gospolitizdat. [in Russian].
10. Spolucheni Shtati Ameriki [United States of America]. Wikipedia. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Сполучені_Штати_Амери́ки [in Ukrainian].
11. Sutormina, V. M., Fedosov, V. M., Andruschenko, V. L. (1992) Derzhava–podatki–biznes (Iz svitovogo dosvidu fiskalnogo reguluyuvannya ekonomiki) [State tax-business (From the world experience of fiscal regulation of economy)]. Kiyiv: LibId, 328 p. [in Ukrainian].
12. Yamayska valyutna sistema [The Jamaican currency system]. Wikipedia. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Ямайская_валютная_система [in Russian].

Статтю отримано 6 червня 2019 року
Article received June , 6 2019